

УДК 336.71:336.76(477)

ББК 65.262.2

Гаркуша Ю.О.

ДОМІНУЮЧА РОЛЬ БАНКІВ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Одеський державний економічний університет,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра банківської справи,
65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 8,
тел.: (066) 9933567,
e-mail: garkysca@meta.ua

Анотація. У статті досліджено роль банків, страхових компаній-life, кредитних спілок і недержавних пенсійних фондів на ринку депозитів України. Визначено основні тенденції діяльності фінансових посередників у сучасний період. Виявлено проблеми конкуренції фінансових посередників і вказано шляхи їх подолання.

Ключові слова: банки, небанківські фінансові посередники, фінансові посередники, фінансовий ринок, конкуренція, депозит.

Annotation. The article the role of banks, insurance companies-life, credit unions and pension funds on deposit market of Ukraine. The main trends of financial intermediaries in the modern period. Identified problems of competition of financial intermediaries and listed ways to overcome them.

Key words: banks, unbank financial mediators, financial mediators, financial market, competition, deposit.

Вступ. Для трансформації української економіки необхідними умовами є масштабні інвестиції, поява нових фінансових інструментів, упорядкування законодавства, побудова й удосконалення інституційної структури фінансового ринку. Адже наприкінці ХХ століття фінансові інститути Японії, Європи, Сполучених Штатів Америки інвестували в економіку значну суму грошових коштів, зокрема, страхові компанії окремо спрямували в господарську діяльність суспільства зазначених країн більш як 4 трлн доларів США. Нині третину фінансових ресурсів економіки Сполучених Штатів Америки становлять внески зі страхування життя, а в Швейцарії цей показник складає 70 відсотків.

Створення умов для вдосконалення діяльності вітчизняного фінансового ринку, що дасть змогу ефективно акумулювати заощадження населення та господарюючих суб'єктів з подальшим професійним розподілом і перерозподілом їх у різні галузі економіки, передбачає підвищення ефективності функціонування фінансових посередників, що повинно означати не лише поліпшення діяльності банківської системи України, а й системи парабанківських інститутів.

Постановка завдання. Особливостям функціонування, оцінці діяльності та перспективам розвитку фінансових інститутів присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, М. Фрідмена, Дж. Герлі, Е. Шоу, Є. Жукова, В. Корнеєва, І. Лютого, М. Савлука, С. Зубика, В. Зимовця та ін. Однак недостатньо висвітленим залишається питання щодо оцінки конкурентних позицій фінансових інститутів на фінансовому ринку України.

Метою статті є визначення та оцінка конкурентних переваг банків і небанківських фінансових посередників на ринку залучення капіталу України.

Результати. Модель фінансового посередництва в нашій державі є банкоорієнтована, що зумовлено внутрішніми процесами перетворень в економіці. Унаслідок цього сформувалася система фінансових посередників, особливістю якої є перевага банків над небанківськими посередниками. Варто додати, що банківські установи

домінують як за сумою сформованих активів, так і за кількістю та різноманітністю наданих фінансових послуг.

Вітчизняні банки функціонально розвиваються як універсальні фінансові установи, відмовляючись від спрощеного розуміння банківського обслуговування своїх клієнтів, що передбачає лише розрахунково-касові, депозитні та кредитні операції, поступово розширюючи й диверсифікуючи власну діяльність.

Однак операції банків збігаються з операціями тих чи інших небанківських посередників. Зокрема, такі операції, як залучення грошових коштів, кредитування інвестування, видача гарантій і порук, характерні й для кредитних спілок. Є певні види операцій, що властиві як для банків, так і для страхових компаній, недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ) та інших фінансових установ.

Конкуренція між банками та небанківськими посередниками відбувається на фінансовому ринку відповідно до виду їх діяльності, а також залежно від сектора фінансового ринку, де вони функціонують, між різними видами небанківських установ щодо можливості надавати фінансові послуги одного типу. До початку світової фінансової кризи 2008 року, у міру розвитку вітчизняного фінансового ринку, відбувалася постійна диверсифікація інструментів і послуг під час задоволення економічних потреб його учасників. При цьому бізнесові інтереси різних фінансових посередників взаємно перетинались й обумовлювались. У цьому руслі звичною практикою поряд із конкуренцією було співробітництво банків і небанківських фінансових установ [1, с.133]. З початком світової фінансової кризи взаємодія між вітчизняними фінансовими посередниками призупинилася, натомість посилилася конкурентна боротьба за клієнтів на фінансовому ринку.

Фінансові посередники, відповідно до специфіки свого господарювання, здійснюють фінансову діяльність на різних сегментах ринку фінансових послуг. Щодо грошового ринку, на якому створюються попит і пропозиція грошей, фінансові послуги надаються з метою обслуговування обігу грошових цінностей, що супроводжується проведенням депозитних операцій.

Депозитні послуги на грошовому ринку надають такі фінансові інститути, як банки, кредитні спілки, а також залучати кошти на депозитні рахунки мають право недержавні пенсійні фонди, страхові компанії-life, інститути спільного інвестування. Конкурентні переваги того чи іншого фінансового посередника в наданні фінансових послуг депозитного характеру дають можливість залучати та професійно управляти вільними коштами клієнтів.

Конкурентні переваги банків, страхових компаній-life, кредитних спілок і недержавних пенсійних фондів на ринку депозитів України за різними ознаками зображено в табл. 1.

Щодо статусу вкладника, то варто зауважити, що банки та страхові компанії-life залучають кошти юридичних осіб і дієздатних фізичних осіб. Кредитні спілки надають фінансові послуги лише фізичним особам, які є членами кредитної спілки. Учасником недержавного пенсійного фонду може стати та чи інша фізична особа, залежно від виду НПФ. Наприклад, якщо НПФ є відкритий, то його учасником можуть бути будь-які фізичні особи, якщо корпоративний – лише фізичні особи, які перебувають у трудових відносинах із засновником, учасниками ж професійного НПФ є фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності.

Згідно із законодавчою базою, банки, кредитні спілки та страхові компанії мають можливість залучати кошти на депозитні рахунки як у національній валюті, так і в іноземній. Пенсійні внески сплачуються тільки в національній валюті України, а у випадках, передбачених законодавством України, в іноземній валюті за офіційним обмінним курсом Національного банку України, що діяв на момент сплати, шляхом

готівкових та (або) безготівкових розрахунків. Юридичні особи сплачують пенсійні внески лише в безготівковій формі [2]. Слід зауважити, що банки також мають можливість залучати вільні заощадження на депозитні рахунки у формі банківських металів.

Таблиця 1

Конкурентні переваги банків, страхових компаній-life, кредитних спілок і недержавних пенсійних фондів на ринку депозитів України [2–5]

Ознаки	Банки	Страхові компанії-life	Кредитні спілки	НПФ
Статус вкладника	Юридичні та фізичні особи	Юридичні особи та фізичні особи	Лише члени кредитної спілки	Залежно від виду НПФ
Валюта вкладу	Національна й іноземна валюта	Національна й іноземна валюта	Не обмежено законодавчо	Національна валюта, в окремих випадках – іноземна валюта
Сума вкладу	Законодавчо відсутнє обмеження щодо обсягу внесених коштів на строкові депозитні рахунки банків	Законодавчо відсутнє обмеження	Зобов'язання кредитної спілки перед одним своїм членом не можуть бути більші ніж 10% від загальних зобов'язань кредитної спілки	Пенсійні внески сплачуються відповідно до умов пенсійних схем у розмірах і порядку, встановлених у контракті
Механізм отримання доходів від розміщення грошових коштів	Диверсифікований і уніфікований графіки отримання відсотків від розміщення коштів дають можливість клієнтам планувати власні доходи	Отримання доходу відбувається лише один раз на рік за результатами отриманого інвестиційного доходу від розміщення коштів резервів із страхування життя	Диверсифікований і уніфікований графіки отримання відсотків від розміщення коштів дають можливість клієнтам планувати власні доходи	Пенсійні виплати визначаються залежно від суми пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку, тривалості виплат і розміру пенсії
Дострокове припинення дії договору	Сума вкладу обов'язково повертається власнику, дохід корегується залежно від умов договору	Викупна сума встановлюється відповідно до умов договору, яка оподатковується ПДФО	Сума вкладу обов'язково повертається власнику, дохід корегується залежно від умов договору	Пенсійні кошти учасника фонду передаються до іншого пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку
Гарантування повернення вкладів і нарахованих відсотків	Гарантування повернення вкладів і нарахованих відсотків ФГВФО	Гарантування повернення коштів за рахунок сформованих резервів	Гарантування повернення вкладів кредитними спілками, які є учасниками системи захисту вкладів	Гарантування повернення пенсійних коштів за рахунок НПФ

Законодавчо відсутні жорсткі обмеження щодо суми депонованих коштів до фінансових інститутів. Проте, згідно із Законом України “Про кредитні спілки”, зобов’язання кредитної спілки перед одним своїм членом не можуть бути більші ніж 10% від загальних зобов’язань кредитної спілки [3]. Пенсійні внески сплачуються в порядку та розмірах, зазначених у контракті. Рада пенсійного фонду має право встановити мінімальний розмір пенсійних внесків на рівні 10% від мінімальної заробітної плати в розрахунку за один місяць. Максимальний розмір пенсійних внесків за пенсійними схемами недержавного пенсійного забезпечення не обмежується [2].

Доходи у вигляді нарахованих відсотків на суму вкладу клієнти банків, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів отримують залежно від суми вкладу й умов договору. Страхувальники, що застрахували власне життя, отримують дохід лише один раз на рік відповідно до отриманого інвестиційного доходу від розміщення коштів резервів із страхування життя.

Варто додати, що в разі дострокового припинення дії договору за ініціативою клієнта, власники депонованих коштів втрачають певну частину доходу. Якщо, наприклад, кошти розміщені на депозитних рахунках в банку чи кредитній спілці, то при достроковому розірванні договору сума вкладу обов’язково повертається власнику, а дохід корегується залежно від умов договору. Якщо ж фізична особа придбала поліс страхування життя, то в разі дострокового припинення дії договору страховик виплачує страхувальнику викупну суму, яка є майновим правом страхувальника. Також слід звернути увагу, що, згідно з вітчизняним законодавством, у випадку дострокового розірвання договору страхування життя вся викупна сума, яка виплачується страхувальнику, оподатковується за ставкою 15% [4].

У разі розірвання учасником недержавного пенсійного фонду пенсійного контракту, пенсійні кошти учасника фонду передаються до іншого пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку за рахунок учасника фонду чи роботодавця, якщо причиною цього стали зміни в організації виробництва й праці, у тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності чи штату працівників [2].

Не може не впливати на поведінку учасників фінансового ринку такий чинник, як гарантування повернення вкладів і нарахованих відсотків. У більшості країн світу, у яких діє система гарантування вкладів, до неї відносяться банківські установи та різні недержавні ощадні установи (кредитні спілки, асоціації тощо).

У 1998 році, згідно з Указом Президента України “Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України”, була створена система гарантування вкладів фізичних осіб. Уже в наступному 1999 році було прийнято Положення Кабінету Міністрів України про “Фонд гарантування вкладів фізичних осіб”. А у 2001 році – Закон України “Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб”. Діяльність фонду спрямована на гарантування кожному вкладнику учасника фонду та санаційного банку відшкодування коштів за його вкладом, включаючи нараховані відсотки. До речі, відшкодування ФГВФО, у разі неплатоспроможності банку, з 2008 року здійснюються в розмірі не більше 150 000 грн, що підвищує довіру населення при розміщенні вільних коштів.

Рішенням XIV позачергової конференції Національної асоціації кредитних спілок України відповідно до “Концепції розвитку системи кредитної кооперації”, що ухвалена Кабінетом Міністрів України, 15.02.2007 року було створено систему гарантування вкладів, розміщених у кредитних спілках. На основі затвердженої резолюції відповідним положенням запроваджено 03.09.2008 року “Програму стабілізації та гарантування НАКСУ”.

Також було запроваджено загальнонаціональну програму підтримки фінансової стабільності й оздоровлення кредитних спілок під опікою Всеукраїнської асоціації кредитних спілок (ВАКС) і Національної асоціації кредитних спілок України (НАКСУ).

Нині діють паралельно “Програма стабілізації та гарантування” НАКСУ і “Програма захисту вкладів”. Варто додати, що на сьогоднішній день до складу НАКСУ входять 150 кредитних спілок зі всіх областей України й Автономної Республіки Крим. Список учасників Програми компенсації втрат вкладників кредитних спілок станом на 1 січня 2010 року налічує лише 38 установ. До речі, розмір максимальної гарантованої суми становить 25 000 грн. Учасниками “Програми захисту вкладів” є 41 кредитна спілка. Згідно з даними, наведеними вище, можна зробити висновок, що станом на 30.06.2010 р. із 700 кредитних спілок України лише 79 є учасниками системи гарантування вкладів [5, с.172–173].

Відповідно до статті 30 Закону України “Про страхування”, для забезпечення страхових зобов’язань із страхування життя і медичного страхування страховики формують окремі резерви за рахунок надходження страхових платежів і доходів від інвестування коштів сформованих резервів із цих видів страхування [4], що є гарантією отримання страхових виплат страхувальником у разі настання страхового випадку. Варто додати, що за підсумками I півріччя 2010 року порівняно з аналогічним періодом 2009 року резерви зі страхування життя збільшилися на 109,3 млн грн. Унаслідок кризових явищ в економіці країни, за даними Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг, на кінець I півріччя 2009 року значення показника зміни резервів із страхування життя було від’ємним у 14 страхових компаній-Life, а за підсумками I півріччя 2010 року – 17, що пов’язано з достроковим розірванням договорів страхування. Тож станом на 30.06.2010 р. резерви зі страхування життя склали 1 902,8 млн грн, що на 299,2 млн грн. (18,7%) більше порівняно з 30.06.2009 р. [6].

Виплата пенсійних коштів у недержавних пенсійних фондах, згідно із законодавством, здійснюється за рахунок коштів пенсійного фонду. До речі, відмова або затримка в здійсненні пенсійних виплат забороняється, крім випадків, передбачених законом. У разі відмови або затримки пенсійних виплат учасник фонду має право оскаржити дії осіб, які здійснюють пенсійні виплати, у Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України або в суді [2].

Станом на кінець I півріччя 2010 року недержавними пенсійними фондами було здійснено загальний обсяг пенсійних виплат (одноразово та на визначений строк) 38 330 учасникам і 995 спадкоємцям, тобто 7,9% учасників від загальної їх кількості отримали пенсійні виплати на зазначений період. Слід зауважити, що пенсійні виплати за період 2008–2010 рр. стрімко зросли, наприклад, станом на 30.06.2010 р. пенсійні виплати становили 126,9 млн грн, що в порівнянні з 30.06.2008 р. більше на 111,5 млн грн, або 87,9%, коли пенсійні виплати склали 15,4 млн грн. В основному пенсійні виплати є одноразовими [6].

Висновки. Конкурентна боротьба спонукає банки та небанківських фінансових посередників застосовувати різні методи залучення клієнтів. Ці методи можна поділити на цінові (відсоткова ставка) і нецінові (якість обслуговування, розширення спектра фінансових послуг, маркетингові прийоми, гарантування отримання прибутку тощо). Однак варто відмітити, що нині парабанки є слабкими конкурентами банківським установам. Банки займають основні ніші на вітчизняному фінансовому ринку. Лідуючі конкурентні позиції зумовлені характером діяльності банків, особливістю становлення та розвитку кредитної системи України. Вітчизняна банківська система значно випереджає розвиток небанківських фінансових посередників за обсягом активів і залучених фінансових ресурсів. Проте парабанківські фінансові інститути, надаючи

певний спектр фінансових послуг, що не надаються банками, також впливають на функціонування фінансового ринку та на економіку країни в цілому.

Світова фінансова криза призупинила розвиток фінансового ринку, що вплинуло на показники діяльності всіх фінансових посередників і на їх можливість акумулювати вільні кошти населення та юридичних осіб. За період 2009–2010 рр. кошти, залучені фінансовими інститутами, зменшилися на 15,3% (49 753,3 млн грн) і становили на початок 2010 р. 274 946,2 млн грн. Також знизився показник коштів, залучених банками на депозитні рахунки, у складі яких на 20% (28 724 млн грн) знизилися строкові кошти юридичних осіб, що пов'язано з призупиненням ділової активності суб'єктів господарювання, банкрутством підприємств під впливом негативної динаміки в економіці нашої країни. Аналогічно на 11,0% (19 941 млн грн) знизилися строкові кошти фізичних осіб, суттєво на цей показник вплинули зниження рівня доходів населення, мораторій на повернення коштів, розміщених на депозит, падіння рівня довіри до банківської системи України взагалі [7].

Варто відмітити, що під впливом вищезазначених подій суттєво зменшилася сума коштів, яка залучена парабанками, особливо коштів, залучених кредитними спілками. Проте за вказаний період значно зросли фінансові ресурси, акумульовані недержавними пенсійними фондами, а саме – на 29,0% (171,7 млн грн) [6].

Отже, на нашу думку, для сприяння розвитку здорової конкуренції на фінансовому ринку в цілому та на його сегменті – ринку депозитів України необхідно:

- удосконалити законодавство, що регулює діяльність фінансових посередників, адже нині існують недоліки законодавчої бази щодо регулювання функціонування страхових компаній, кредитних спілок та інших фінансових посередників;
- на рівні держави сприяти залученню максимальної кількості кредитних спілок до “Програми стабілізації та гарантування” НАКСУ й до “Програми захисту вкладів”, а також збільшити розмір максимальної гарантованої суми, що призупинить відтік коштів з кредитних спілок;
- фінансові посередники, що займаються залученням заощаджень, повинні формувати раціональну депозитну політику відповідно до тенденцій в економіці держави;
- законодавчо чітко визначити механізм оподаткування доходів, отриманих у вигляді нарахованих відсотків на суми коштів, які розміщені на депозитних рахунках фінансових установ;
- на рівні держави розробити довгостроковий план розвитку фінансових посередників і фінансового ринку загалом.

1. Корнєєв В. В. Фінансові посередники як інститути розвитку : монографія / В. В. Корнєєв. – К. : Основа, 2007. – 192 с.
2. Про недержавне пенсійне забезпечення. Закон України від 9 липня 2003 року. – № 1057-IV // www.rada.gov.ua.
3. Про кредитні спілки. Закон України від 20 грудня 2001 року. – № 2908-III // www.rada.gov.ua.
4. Про страхування. Закон України від 7 березня 1996 року. – № 85/96-ВР // www.rada.gov.ua.
5. Унінець-Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика : навчальний посібник / В. П. Унінець-Ходаківська, О. І. Костюкевич, О. А. Лятамбор. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
6. dfp.gov.ua.
7. bank.gov.ua.

Рецензенти:

Кузнецова Л.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Одеського державного економічного університету;

Арутюнян Р.Р. – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Одеського державного економічного університету.